

**AKSIOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA BOSHLANG'ICH SINFLAR
O'QUVCHILARIDA NUTQ MADANIYATI VA QADRIYATGA
YO'NALTIRILGAN KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYANI
SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYASI**

Muhiddinova Munira Xayrullayevna

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang'ich ta'lim)

1-kurs magistranti

Ilmiy rahbari: pffd dots vb Donayeva Shaxnoza Abduraimovna

ANNOTATSIYA. Mazkur maqolada aksiologik yondashuv asosida boshlang'ich sinflar o'quvchilarida nutq madaniyati va qadriyatga yo'naltirilgan kommunikativ kompetensiyani shakllantirish texnologiyasi IMRAD tuzilmasida yoritiladi. Taklif etilayotgan texnologiya nutqni faqat grammatik to'g'rilik darajasida emas, balki qadriyatlar (hurmat, hamkorlik, halollik, mas'uliyat, bag'rikenglik)ni muloqot mazmuni va muomala me'yorlari orqali singdiradigan ijtimoiy-madaniy faoliyat sifatida tashkil etadi. Texnologiya "qadriyat–matn–muloqot–amal–refleksiya" sikliga tayangan bo'lib, dialogik o'qitish, rol o'yinlari, hikoyalash, ijodiy yozuv, matn tahriri va rubrika asosida baholash mexanizmlarini birlashtiradi.

KALIT SO'ZLAR: aksiologik yondashuv, nutq madaniyati, kommunikativ kompetensiya, qadriyatlar, boshlang'ich sinflar, dialogik o'qitish, refleksiya, rubrika, portfel, nutq etiketi.

KIRISH. Boshlang'ich ta'lim davri o'quvchining nutq madaniyati, muloqot etiketi va "qanday gapirish" me'yorlarini o'zlashtiradigan asosiy bosqich hisoblanadi. Aynan shu davrda bola til birliklarini o'rganish bilan birga, so'zning ijtimoiy kuchini ham kashf etadi: so'z yordam beradi, kelishadi, yarashtiradi; so'z xafa qiladi, kamsitadi, nizoni kuchaytiradi. Shuning uchun nutq madaniyatini shakllantirishni faqat imlo yoki talaffuzga qaratish yetarli emas; nutqni qadriyatlar bilan bog'lash, ya'ni muloqotni hurmat, mas'uliyat, hamkorlik, halollik kabi ijtimoiy-axloqiy me'yorlar asosida qurishga o'rgatish zarur.

Aksiologik yondashuv ta'lim mazmuni va jarayonini qadriyatga yo'naltiradi: o'quvchi "to'g'ri gapirish"ni ham, "to'g'ri (madaniyatli) muloqot qilish"ni ham

o'zlashtiradi. Hozirgi sharoitda (raqamli muloqotning kengayishi, ijtimoiy tarmoqlardagi nutqiy agressiya, qisqa va keskin ifodalarning ko'payishi) nutq madaniyati masalasi yanada dolzarb. Boshlang'ich sinfda qadriyatga yo'naltirilgan kommunikativ kompetensiya shakllantirilsa, o'quvchi keyingi ta'lim bosqichlarida bahs-munozara, jamoada ishlash, yozma va og'zaki chiqishlarda ijtimoiy mas'uliyatni saqlay oladi. Shu sabab maqolaning maqsadi aksiologik yondashuv asosida nutq madaniyati va qadriyatga yo'naltirilgan kommunikativ kompetensiyani shakllantirish texnologiyasini ishlab chiqish, uning tarkibi, bosqichlari va baholash mexanizmlarini ko'rsatishdir.

METODOLOGIYA. Tadqiqot metodologiyasi nazariy tahlil va pedagogik texnologiyani loyihalash yondashuviga asoslandi. Birinchidan, "nutq madaniyati" va "kommunikativ kompetensiya" tushunchalari aksiologik yondashuv nuqtayi nazaridan komponentlarga ajratildi. Ikkinchidan, texnologiyaning siklik modeli ishlab chiqildi: Qadriyatni aniqlash → Matn/vaziyatni tanlash → Muloqot faoliyati → Amal (nutqiy mahsulot) → Refleksiya → Baholash. Uchinchi bosqichda texnologiyani amalga oshiruvchi metodlar paketi tanlandi: dialogik o'qitish, kommunikativ vaziyatlar, rol o'yinlari, hikoyalash, ijodiy yozuv, tahrir, "nutq etiketi" formulalarini mashq qildirish, hamkorlikda yozish, portfel yuritish.

Tavsiyaviy amaliy modul: 3–4-sinflar uchun 5 haftalik texnologik modul (haftasiga 2 dars). Har hafta bitta yadro qadriyat tanlanadi: 1-hafta "Hurmat", 2-hafta "Hamkorlik", 3-hafta "Halollik", 4-hafta "Mas'uliyat", 5-hafta "Bag'rikenglik". Har qadriyat og'zaki va yozma nutq vazifalari bilan "juft" bog'lanadi.

Baholash vositalari: (1) og'zaki nutq rubrikasi, (2) yozma nutq rubrikasi, (3) o'quvchi portfeli (dialog matnlari, bayon, fikr matni), (4) refleksiya kartochkalari, (5) o'qituvchi kuzatuv varaqasi.

NATIJARLAR. Taklif etilgan texnologiya 4 ta blokdan iborat.

1. Maqsad bloki (kompetensiya modeli). Qadriyatga yo'naltirilgan kommunikativ kompetensiya quyidagi komponentlardan tashkil topadi:
A) Lingvistik komponent: talaffuz, lug'at, grammatik to'g'rilik.
B) Diskursiv komponent: fikrni ketma-ket, mantiqan bayon qilish; matn tuzilishi.
C) Pragmatik komponent: vaziyatga mos ifoda (rasmiy/oddiy), muomala formulalari (iltimos, uzr, minnatdorchilik).

D) Aksiologik komponent: hurmat, hamkorlik, adolat, mas'uliyatni muloqotda namoyon qilish (kamsitmaslik, tinglash, navbat).

E) Refleksiv komponent: o'z nutqini baholash va tuzatish.

2. Jarayon bloki (5 bosqichli texnologik sikl). Har dars quyidagi ketma-ketlikda o'tadi:

1-bosqich: Qadriyatni nomlash (2–3 daqiqa). “Bugun biz hurmatli muloqot qilamiz.”

2-bosqich: Matn/vaziyat (5–7 daqiqa). Qisqa hikoya, dialog yoki real vaziyat kartasi.

3-bosqich: Muloqot amaliyoti (15–18 daqiqa). Juftlik/guruhda rol o'yinlari, savol-javob, fikr bildirish.

4-bosqich: Nutqiy mahsulot (10–12 daqiqa). Dialog matnini yozish, bayon, xulosa gaplari, tahrir.

5-bosqich: Refleksiya va baholash (5 daqiqa). “Men bugun qanday so'z ishlatdim? Qaysi qadriyatni ko'rsatdim?”

3. Metodik vositalar bloki (asosiy texnologiyalar).

A) Dialogik o'qitish va “madaniyatli formula”lar. O'quvchiga tayyor nutq etiketi konstruksiyalari beriladi va vaziyatda qo'llatib boriladi: “Iltimos...”, “Rahmat...”, “Kechirasiz...”, “Menimcha...”, “Sizning fikringizni tushundim...”. Bu formulalar dastlab “shablon” bo'lib tuyuladi, lekin takroriy qo'llash orqali odatga aylanadi.

B) “Vaziyat kartochkalari” texnologiyasi. Har kartochkada kichik muammo: “Do'stingiz daftarini yo'qotib qo'ydi. Siz nima deysiz?”, “Navbatda tortishib qoldingiz. Qanday tinchitasiz?” O'quvchi vaziyatga mos, qadriyatli dialog tuzadi.

C) “Qadriyatli hikoya” va qayta hikoyalash. Matndan keyin savollar: “Qahramon qaysi qadriyatni ko'rsatdi?”, “Siz bo'lsangiz qanday gapirardingiz?” Qayta hikoyalashda etik me'yorlar va mantiqiy ketma-ketlik baholanadi.

D) Ijodiy yozuv + tahrir. O'quvchi qisqa matn yozadi (“Hurmatli do'stga maktub”, “Uzr so'rash matni”, “Yordam so'rash”), so'ng matnni tahrir qiladi: qo'pol so'zni muloyimiga almashtiradi, noaniq gapni aniq qiladi, xulosa qo'shadi.

E) Hamkorlikda yozish (co-writing). Juftlikda bitta matn: biri reja, biri gap, biri tahrir. Bu texnika hamkorlik qadriyatini bevosita mashq qildiradi.

4. Baholash bloki (indikatorlar va rubrika). Texnologiyada baholash “faqat imlo”ga yopishmaydi. 5 indikator taklif etiladi:
5. To‘g‘rilik (talaffuz/imlo)
6. Mantiq (ketma-ketlik, bog‘lanish)
7. Leksika (mos so‘z tanlash)
8. Nutq etiketi (hurmatli formula, tinglash, navbat)
9. Qadriyat ifodasi (kamsitmaslik, mas‘uliyatli fikr, hamkorlik)

Har indikator 4 daraja: boshlang‘ich – rivojlanayotgan – yetarli – yuqori.

MUHOKAMA. Taklif etilgan texnologiyaning asosiy afzalligi – nutq madaniyatini “qoidalar ro‘yxati” emas, amaliy muloqot odati sifatida shakllantirishi. Aksiologik komponent nutq darsiga mazmun beradi: o‘quvchi matnni “o‘qiydi”, keyin “qadriyatli gapiradi”, so‘ng “qadriyatli yozadi” va nihoyat o‘zini baholaydi. Bunda refleksiya nutqiy o‘rishni tezlashtiradi: o‘quvchi xatoni o‘qituvchi aytgani uchun emas, o‘zi sezgani uchun tuzatadi.

Cheklovlar va metodik ehtiyot choralar: (1) Qadriyatni nasihatga aylantirmaslik; har darsda albatta nutqiy mahsulot bo‘lishi shart. (2) Vaziyatlar yoshga mos va xavfsiz bo‘lishi kerak (kamsituvchi, qo‘rqituvchi mazmun kiritilmaydi). (3) Baholash adolatli va qo‘llab-quvvatlovchi bo‘lishi lozim; o‘quvchini “uyaltirish” nutq madaniyatiga zid. (4) O‘qituvchining o‘zi model bo‘lishi kerak: o‘qituvchi nutq etiketi, muloyim formula va adolatli munosabatni amalda ko‘rsatmasa, texnologiya samarasi pasayadi.

XULOSA. Aksiologik yondashuv asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida nutq madaniyati va qadriyatga yo‘naltirilgan kommunikativ kompetensiyani shakllantirish texnologiyasi dars jarayonini “qadriyat–matn–muloqot–amal–refleksiya” siklida qurish orqali yuqori amaliy natija beradi. Texnologiya lingvistik va diskursiv ko‘nikmalarni pragmatik va aksiologik komponentlar bilan integratsiyalab, o‘quvchiga madaniyatli gapirish, mas‘uliyatli fikr bildirish, boshqani tinglash, muloyim muloqot qilish va yozma nutqda ham qadriyatni ifodalashni o‘rgatadi. Rubrika va portfel asosidagi baholash esa nutq rivojini tizimli kuzatish imkonini beradi. Natijada o‘quvchi nutqi to‘g‘ri, ravon va mazmunli bo‘lishi bilan birga, ijtimoiy qadriyatlar bilan yo‘g‘rilgan kommunikativ madaniyat darajasiga ko‘tariladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Boshlang'ich ta'lim uchun Ona tili va o'qish savodxonligi o'quv dasturi. – Toshkent.
2. Boshlang'ich sinflar uchun Ona tili va o'qish savodxonligi darsliklari (1–4-sinf). – Toshkent.
3. Nutq o'stirish metodikasi (boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun metodik qo'llanma). – Toshkent.
4. Tarbiya fanini tashkil etish va qadriyatlar asosida ta'lim berish bo'yicha metodik tavsiyalar. – Toshkent.
5. Kompetensiyaviy yondashuv va rubrika asosida baholash bo'yicha qo'llanma. – Toshkent.